

СЕКЦІЯ 6 ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ

ТИПОЛОГІЯ АУТСАЙДЕРСТВА ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ НЕГАТИВНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ ПАРАМЕТРІВ

OUTSIDERING TYPOLOGY AS A REFLECTION OF THE NEGATIVE TRANSFORMATION OF THE COMMON HUMAN PARAMETERS

З метою покращення стабільності суспільства та надання йому динамічності, мобільності, пов'язаної з можливостями переходу людини з однієї категорії в іншу, з підвищенням соціального статусу в соціумі та для поглиблення можливостей самоаналізу, а також аналізу та синкретичного бачення інших людей у статті запропонована типологізація аутсайдерства, побудована на загальнолюдських параметрах, що пройшли процес «аутсайдеризації» та є недостатніми чи спотвореними для нормального життя. Ці параметри у своєму сукупному поєднанні в особі аутсайдера призводять до соціальної симпліфікації або взагалі збою. Вони можуть бути в одному випадку недостатніми, як це відбувається з рівнем активності, в іншому – тяжіючими до ускладнення аутсайдерства його інтравертованістю. Поставлено за мету, використовуючи типологізацію, показати, що загальнолюдські риси можуть мати суттю аутсайдерську інтерпретацію і сприяти посиленню аутсайдерських настроїв, що найчастіше трапляються в свідомості людини. У процесі дослідження використано такі методи, як: аналіз соціально-психологічної літератури; контент-аналіз глибинних інтерв'ю; кількісний та якісний аналіз аутсайдерських нарративів. Вказано на параметри суттю аутсайдерського змісту, такі як аутсайдерство з образою, без образи, з властивостями опору або добровільне, від яких у процесі корекції аутсайдерських поглядів потрібно позбавлятися. Загальнолюдські мірки якими співставляються з аутсайдерською особистістю, приміряються на її величини, що дає можливість оцінювати ставлення та диференціації феномена, що в процесі самостійної корекції або з допомогою консультанта полегшує процедуру самоаналізу та відходу від позицій соціальної ексклюзії. Зроблена спроба осмислити феномен соціального аутсайдерства серед інших негативних соціальних явищ та чітко вказати шляхи виходу з нього.

Ключові слова: типологізація аутсайдерства, соціальна симпліфікація, континуум «активність–пасивність», «інтровертованість–екстравертованість», аутсайдер

з опором, аутсайдер без опору, ображений та добровільний аутсайдер.

The article offers typologization of outsidering in order to improve the stability of the society and to give it dynamism, mobility related to the possibilities of a person's transition from one category to another with the improvement of the social status in the society and to deepen the possibilities of introspection, as well as analysis and syncretic vision of other people. Based on the analysis of the social and psychological literature, the results of content analysis, in-depth interviews, qualitative and quantitative analysis of outsider narratives, the article offers typologization of outsidering, built on the previous human parameters, an "outsidering" process that is insufficient or distorted for normal life. These parameters, in their aggregate combination in the personality of the outsider, lead to social simplification or failure at all. They may be insufficient in one case, as in the case with the level of activity and they tend to make outsiders more difficult to outsource in the case of introversion. The aim is to use typologization in order to show that human traits can have a purely outsider interpretation and contribute to the reinforcement of outsider sentiments that occur very often in the human mind. The parameters of purely outsider content are indicated, such as outsidering with offense, without offense, with the properties of resistance or voluntary, which should be eliminated in the process of the outsider's views correction. Human measures are like compared with the outsider's personality. They are tried on their magnitude, which enables the evaluation and differentiation of the phenomenon, which facilitates the process of introspection and withdrawal from the positions of social exclusion in the process of self-correction or with the help of the consultant. The attempt to comprehend the phenomenon of social outsidering among other negative social phenomena and to indicate the ways out of it was clearly made.

Key words: outsiders' typologization, social simplification, "activity-passivity" continuum, "introversion-extraversion", outsider with resistance, outsider without resistance, offended and voluntary outsiders.

УДК 316.663
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.13-2.1>

Анцибор А.І.

к.психол.н.,
доцент кафедри психолого-педагогічної освіти та соціальних наук
КВНЗ «Вінницька академія неперервної освіти»

Хамська Н.Б.

к.пед.н.,
доцент кафедри педагогіки і професійної освіти
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

Постановка проблеми. Соціум ніколи не сприймався дослідниками як маса однорідного характеру. Він завжди був динамічним, різномірним та бурхливим. Для зручності

та розуміння його завжди розділяли на категорії чи прошарки. Стабільність будь-якого суспільства залежала від кількості цих прошарків, їх соціального статусу, активності

та пасіонарності. Велике значення мало й те, як ці частини можуть контактувати між собою. Представники різних прошарків докорінним чином відрізнялися між собою. В уяві дослідників поставали типи, що могли об'єднувати доволі різних людей з досить віддалених соціальних страт. Відомо кілька тисяч типологій людини, що відрізняються за популярністю, мірою охоплення матеріалу та рівнем використання. Ми краще можемо осмислити предмет, користуючись його типологізацією, що базується на модусах нашого сприйняття. Для розуміння аутсайдерства як соціального феномена потрібно проаналізувати його типологію. Слід визнати, що наявні натеper типологізації аутсайдерства відображають не так його сутність, як зовнішні вияви, тому слід запропонувати таку, яка би відображала його глибинні параметри та процеси.

Великою допомогою в процесі осмислення аутсайдерства може бути його типологізація, що побудована на загальнолюдських параметрах, проте має на увазі, що кожен із цих параметрів пройшов так би мовити процес «аутсайдеризації» та є недостатнім чи спотвореним для нормального життя. Ці параметри у своєму сукупному поєднанні в особі аутсайдера призводять до соціальної симпліфікації або взагалі збою. Вони можуть бути в одному випадку недостатніми, як це відбувається з рівнемактивності, в іншому – тяжіючими до ускладнення аутсайдерства його інтравертованістю.

Кожну людину можна описати, не лише використовуючи свої спостереження, а й, скажімо, певну типологізацію, починаючи від стилю управління підприємством до літературних персонажів певного автора [3]. Для типологізації, відповідно до логіки процесу, слід брати лише категорію, прошарок людей. Що вужчим буде прошарок, то більше шансів створити щось успішне. У статті зроблено спробу запропонувати таку систему, за допомогою якої можна було б описати категорію соціальних аутсайдерів.

Аналіз останніх досліджень. Історичні та сучасні публікації свідчать, що питання типологізації аутсайдерства залишається актуальним. Однією з перших спроб можна вважати сентенцію Платона про те, що ідеальна держава не повинна містити контрастів, що забирають у неї спокій. В ній є люди найвищого ґатунку – вони здатні правити іншими. Під час народження у їхні тіла було додано золота і саме тому вони являють найвищу цінність суспільства. Громадянам, які можуть бути всього лише їхніми помічниками, було домішано під час народження срібла. Залізо і мідь – це домішки людей, які можуть бути землеробами або ремісниками. Усі ці люди є родичами, і від золотого фонду у більшості народжуються правителі, та не виключено, що

можуть і «срібні» нащадки або і навпаки: від «срібних» – «золоті» [1, с. 188, 198, 250, 251].

Не можна не згадати типологізацію К. Юнга, за якої екстравертивний та інтровертивний напрями порівнюються з «протилежними механізмами, в одному випадку – діастолічного розширення, виходу із себе до об'єкта, його захоплення, в іншому – систолічної концентрації й відділення енергії від захопленого об'єкта. Кожній людині (в тому числі й аутсайдеру) властиві ці два механізми, та їх поєднання є вираженням її природного ритму...» [7, с. 56–57]. Перевага одного механізму над іншим дає нам тип, на який можна орієнтуватися.

О. Овчаренко намагається створити широку типологізацію, яку можна ефективно використовувати керівникам різних виробничих рівнів для вирішення управлінської проблематики. Має цінність думка дослідника про те, що в процесі типологізації потрібно використовувати етичні категорії людини: «для більш адекватного вивчення особистості слід віддати перевагу інтегративному типологічному підходу, який оцінює людину в її цілісності, й зробити: характерологічне відображення (психологічна горизонталь) та рівень соціально-моральної зрілості (етична вертикаль)». З нашої точки зору діапазон класифікації доволі широкий, оскільки торкається всіх людей, однак, незважаючи на це, запропонована система здатна працювати й може бути використана в процесі управління [2].

Стосовно типологізації аутсайдерства оригінальний підхід пропонує дослідниця С. Штак і поділяє соціально-психологічних аутсайдерів на такі чотири групи: 1) аутсайдері, що просять біля церкви; 2) аутсайдері, що просять у місті; 3) аутсайдері, що збирають сміття в місті; 4) аутсайдері, що збирають сміття на смітнику [6]. Недолік такого підходу полягає в тому, що зроблена диференціація суто за зовнішніми ознаками, хоча й такими, що яскраво свідчать про ментальний склад людини. Те, що людина просить, радше свідчить про її крайню бідність і вимушеність становища, проте далеко не завжди є ознакою аутсайдерської психології.

Широко відома інтерпретація аутсайдерства як невлаштованості в соціумі, місцезнаходження на його найнижчих щаблях. З точки зору дослідження вона недостатня, оскільки спирається на суто зовнішні, хоча й поведінково-екзистенціальні ознаки. В такій класифікації засвідчено, що аутсайдерами можуть бути: люди, аутсайдерство яких є формою ухилу від кримінальної відповідальності; люди, які принципово не бажають працювати (стверджується, що саме ця група є найчисленнішою); люди із завищеними вимогами до засобів існування і яким завжди не вистачає заробітків; люди, що стали бродягами внаслідок негараздів

у сім'ї або на роботі; жертви певної пропаганди чи індоктринації, моди, власної романтики (сюди можна було б віднести дауншифтерів); люди з психічними відхиленнями [5].

Можна було би продовжувати цей перелік, однак він мало що дає для осмислення самого явища та боротьби з ним, оскільки використовуються зовнішні або ситуативні ознаки екзистенційного характеру, що є неповними.

Постановка завдання. З огляду на вищезазначене, ми поставили за мету показати, що загальнолюдські риси можуть мати суто аутсайдерську інтерпретацію і сприяти посиленню аутсайдерських настроїв, що найчастіше трапляються в свідомості людини на основі використання характеристик типологізації людини.

Мета реалізовувалася у таких завданнях:

1. Узагальнити стан сучасних досліджень типологізації аутсайдерства.
2. Розробити типологію аутсайдерства на основі аналізу глибинного інтерв'ю.
3. Сприяти тому, щоб людині з аутсайдерським світобаченням осмислити та вибрати додаткові орієнтири для подолання цього явища.

Аналіз досліджень та публікацій В. Бабінцева, К. Бютнера, Є. Реутова, К. Муздибаєва та ін. свідчить, що питання типологізації аутсайдерства залишається актуальним. Поставивши за мету створити типологізацію аутсайдерства, слід осмислити цей феномен і дати йому визначення, в якому би відображалася його сутність, якою ми нині можемо її бачити. Аутсайдерство – це соціально-психологічний феномен, що ґрунтується на почуттях програшу, пасивності, втрати сподівань, призводить до позиції стороннього в суспільних процесах, у визначенні свого місця в соціумі як такого, що знаходиться поза ним, характеризується наявністю редукованих соціальних установок, спробами соціального ескапізму та створенням власного ареалу буття з природою симулякру, основною властивістю якого є негативна трансформація загальнолюдських параметрів, нереалізованість особистості та випереджувальний песимістичний світогляд.

Методи дослідження: аналіз соціально-психологічної літератури; результати контент-аналізу глибинних інтерв'ю, кількісний та якісний аналіз аутсайдерських наративів спрямовані на те, щоб, запропонувавши типологію аутсайдерства, дати людині з аутсайдерським світобаченням додаткові критерії для самоосмислення та вибрати додаткові орієнтири для подолання цього явища. Слід сподіватися, що додаткові критерії для його оцінки з'являться в тих, хто взяв на себе місію консультування чи іншої допомоги в процесі подолання аутсайдерської свідомості.

Складність завдання полягає в тому, що, незважаючи на відомі спроби, кількість інтерпретацій аутсайдерства в тому чи іншому соціумі настільки різноманітна, що мала б відповідати кількості самих аутсайдерів у ньому. Крім того, однотипні аутсайдери можуть відзнятися один від одного тим, що в поточний момент перебувають на різних стадіях розвитку феномена.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз глибинного інтерв'ю свідчить, що у 57,2% виявилися характеристики, що відповідають інтравертованому типу, 42,8% – екстравертованому.

У ході глибинного інтерв'ю виявлено, що у 19% проявляється активність. Це люди, які, незважаючи на незадовільні результати своєї діяльності та негативну їх інтерпретацію в свідомості, зберігають життєву ритмічність, мобільність, все-таки ставлять перед собою нові цілі й намагаються їх досягти, якимось чином виправити становище навіть тоді, коли це не призводить до бажаного результату.

У 81,0% респондентів виявлено слабку реакцію на все, що відбувається, з'являється байдужість і відчуженість, людина втрачає можливість активно реагувати на події й давати їм адекватну відповідь. Зростання пасивності призводить до повної бездіяльності та зневіри. Аутсайдер впадає в стан апатії, вважає своє життя програшим, не бачить можливості щось виправити. Саме тому ми відносимо їх до пасивних.

У процесі дослідження виявлено 33,3% людей, які в своїй екзистенціально-поведінковій сфері керуються почуттями образи і мають світогляд знехтуваної ображеної людини, вони висловлюють протест і часто дають зрозуміти, що заслуговують на кращу долю, рівень життя, суспільний статус та ін. Ми зачисляємо їх у категорію «з образою», акцентуючи увагу на основному їх почутті.

Із числа опитуваних 66,7% справляють враження задоволених або таких, що примирились з наявним станом речей (на наш погляд, ця група аутсайдерів найближча до маргіналів), вони приймають життя таким, яким воно є насправді з їхньої точки зору. Їх можна віднести до категорії «без образи», акцентуючи увагу на основному їх почутті.

Виявлено і таких 14,3%, які прагнуть чинити опір життєвим труднощам, проте їхні дії є недостатніми для вирішення життєвих проблем, вони займають не завжди адекватну позицію, їхні дії часто компенсаторного характеру, вони виявляють неспроможність «вирівняти ситуацію» і залишаються на аутсайдерських позиціях, болісно переживаючи «своє невезіння». Їх ми віднесли до типу тих, які чинять опір.

Глибине інтерв'ю дало можливість описати 85,7% людей, які з певних причин сві-

домо чи несвідомо зупинили свій соціальний розвиток (соціальний поступ), створили власний ареал для існування (фізичний чи психологічний) і живуть, з їхньої точки зору, простим і невибагливим життям. Їх можна охарактеризувати як добровільні аутсайдери.

У ході дослідження виявлено, що визначальним принципом за аналізом може бути континуум «інтроверсія–екстраверсія», оскільки ця диференціація має особливе значення для осіб з аутсайдерською свідомістю. Важливо з точки зору типів, ким є суб'єкт – самозаглибленою інтравертованою істотою (в такому разі її аутсайдерство наче підсилюється та драматизується схильністю до самоаналізу та соціального порівняння, як це видно в процесі аналізу глибинних інтерв'ю аутсайдерів) чи екстравертом, що більш сприятливо в процесі позитивної трансформації аутсайдерства та може вважатися його полегшеним варіантом, оскільки в такому разі є підвищеною комунікабельність, у деякому розумінні відкритість людини. Таким чином, ряд «інтроверсія–екстраверсія» частково може свідчити про інтровертивний рівень самозаглиблення аутсайдера, що можна вважати його обтяженим варіантом, та рівень екстраверсивності, що може інтерпретуватися як полегшений варіант, що більше піддається корекції.

Наступне узагальнення можна сформулювати таким чином: усі аутсайдери здатні виявляти різну, хоча й недостатню активність, яка в своїх помірних показниках може обернутися повною пасивністю, отже, континуальний ряд «активність–пасивність» може бути покладений в його основу [7]. Проблематика, пов'язана з цим напрямом, є доволі актуальною для суспільного життя, адже саме від рівня активності залежить ступінь самореалізації як людини, так і соціуму. Здебільшого активність особистості може бути спрямована на покращання власного або соціального благополуччя, перемену свого життя. Можливо, на посилення свого впливу в соціумі в будь-якому разі вона буде мати яскраве соціальне забарвлення. У такому разі активність є складним багатоаспектним феноменом, а континуум

«пасивність–активність» – полем боротьби мотивів, де формуються дії людини та її поведінка. Також у межах цього поля може істотним чином змінюватися якість та стиль життя, формуватися основні риси аутсайдерського світогляду. На нашу думку, типологізація могла б бути розроблена на основі принципу «активність–пасивність» як своєрідного критерію соціального життя. З нашої точки зору цей ряд може бути представлений у вигляді певної градації, що починається з активності недостатньої, притаманної аутсайдеру, і закінчується пасивністю настільки сильною, що суперечитиме життєвому процесу.

Активність падає тоді, коли втрачається енергія дії внаслідок суто психологічних причин (розчарування, втрата віри, різного роду фрустрації, збої та ін.), настає апатичне сприйняття екзистенції, що оточує на основі домінуючих негативних експектацій. Можна зафіксувати пониження цього параметру протягом певного періоду як наслідок зміни психологічного стану. Активні аутсайдери, як правило, скаржаться на несприятливість, невезіння, низку невдач у своєму житті. Таким чином, ряд «активність–пасивність» може вважатися ризиками, властивими феномену аутсайдерства.

Практика аналізу аутсайдерських наративів, життєві спостереження свідчать, що більшість представників цього типу можна розділити на такі підтипи: аутсайдери з почуттям образи – люди, які в поведінковій сфері керуються емоціями і серед них переважає почуття образи. Виникає запитання: на кого чи на що вони ображаються? Спектр відповідей може бути доволі широким. У цю категорію можуть потрапити батьки, родичі, сусіди, начальство й навіть Бог і доля. Іноді складається враження, що розчарування та образу вони висловлюють на адресу цілого світу (з таких часто виходять революціонери).

Аутсайдери без почуття образи мають вигляд людей, що примирилися зі своєю долею, приймають її, їм не відоме або відсутнє почуття ремствування на когось або на щось. Думаючи, що є реалістами, вони залишаються аутсайдерами, оскільки створили власну сферу аутсайдерського світобачення з обме-

Таблиця 1

Соціально-психологічні типи аутсайдерства

№	Локус	Активний	№	Пасивний
1	Інтроверт	Активний, з образою	9	Пасивний, з образою
2	Інтроверт	Активний, без образи	10	Пасивний, без образи
3	Інтроверт	Активний, з опором	11	Пасивний, з опором
4	Інтроверт	Активний, добровільний	12	Пасивний, добровільний
5	Екстраверт	Активний, з образою	13	Пасивний, з образою
6	Екстраверт	Активний, без образи	14	Пасивний, без образи
7	Екстраверт	Активний, з опором	15	Пасивний, з опором
8	Екстраверт	Активний, добровільний	16	Пасивний, добровільний

женими бажаннями, редукованими установками, спрощеними життєвими цілями.

Аутсайдери з опором мають наміри чинити опір несприятливим подіям, вони заявляють, що будуть боротися, доки є життєві сили й ніколи не здадуть позицій. Проте проблеми, які виникають на їхньому життєвому шляху, залишаються невирішеними, оскільки вони не вміють протистояти труднощам.

Доволі цікавий та дуже поширений тип добровільного аутсайдера. Це люди, які розуміють, що могли би більше зробити для суспільства й для самих себе, та свідомо самоусунулись і перебувають у пасивному стані. Їм невідоме почуття протесту, вони як би визнають світ, проте з різних причин не бажають брати участь у його справах.

Як результат можна подати інформацію у вигляді таблиці, що відображає 16 типів аутсайдерства (табл. 1).

Висновки.

1) Запропонована типологія може бути поширена не лише на людей аутсайдерського складу, а й охоплювати доволі широке коло суб'єктів, що ілюструє думку про те, що цей феномен у зародковому стані властивий більшості людей.

2) У разі використання типології для феномена аутсайдерства береться до уваги його предикативна сутність, що дає змогу подивитися на нього із загальнолюдської позиції, не забуваючи при цьому, що явище аутсайдерства притаманне людині як виду й до неї повинен бути вироблений певний оцінний модус.

3) За допомогою типологізації може бути вироблена соціальна оцінка феномена й ставлення до нього з точки зору соціальної політики держави. Може бути здійснена корекція у процесі вироблення стратегії його подолання.

4) З огляду на типологізацію можуть бути вироблені принципи передбачення поведінки не лише окремих представників аутсайдер-

ства, а й окремих соціальних груп залежно від того, представники яких типів становлять більшість.

5) Типологізація дає змогу глибше розуміти ознаки аутсайдерства та оцінити його соціальні вияви з точки зору індивідуального походження. Є можливість у рамках типології продовжити список його особливостей та рис відмінності.

6) Для поглиблення розуміння феномена, проводячи його типологізацію, до встановленого типу слід додавати ще й стадію «аутсайдеризації» людини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мыслители Греции. От мифа к логике: Сочинения. Москва : ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс, Харьков : Изд-во Фолио, 1999. 832 с.

2. Овчаренко А.Д. Интегративный типологический подход к изучению личности в практике подготовки оперативных работников. *Сайт журналу «Юрист онлайн»*. URL: <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1313216> (дата обращения: 14.08.2019).

3. Орлова Н.А. Типология героев С. Довлатова. URL: https://www.pgju.ru/upload/iblock/656/uch_2009_vii_00038.pdf (дата звернення: 15.08.19).

4. Прокофьева Т. Психологические типы К.Г. Юнга. URL: <http://www.socionics.ru/ung.htm> (дата звернення: 13.08.19).

5. Социальное аутсайдерство. Курс лекций «Социальная психология». 2017. URL: <https://students-library.com/library/read/58643-socialnoe-ajtsajderstvo> (дата звернення: 13.08.19).

6. Штак С.В. Особенности социально-психологической адаптации представителей различных групп социальных аутсайдеров : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Кемерово, 2006. 181 с. URL: <http://www.dissercat.com/content/osobennosti-sotsialno-psikhologicheskoiadaptatsii-predstavitelei-razlichnykh-grupp-sotsialn#ixzz4hVapaR5J>. (дата звернення: 14.08.19).

7. Юнг К.Г. Психологические типы / пер. с нем. Москва : АСТ. Москва : ХРАНИТЕЛЬ, 2008. 761 с.